

KARJAHOID JA ÕITSIELU

50. Jättes puudutamata koduloomega ühenduses olevad igasugu kombedja maagilised toimingud, mida Liivis jälgitakse sissejuurdunud traditsiooni järele väga palju veel täniseni, noteerigem siin ainult ranniku karjakasvatuse kaitsevaimud ja loomade haldjad. Need on karjaema = kõra-jema (L, Pr, V), nime pidi Triin (Pr 175) (Karjaemaks nimetetavat ka kuuske, mida ehitakse riidehilpega jüripäeval, kui kari lastakse esimest korda kevadel välja, ja mille ümber pannakse pulgakesi vastavalt lehmade ja lammaste arvule, piirates neid aiakesega, — sellega taoteldavat karja puisimist üheskoos suve jooksul (V). — Harilikumalt sellist kuuske nimetatakse küll jürivitsaks = juirikš-jõtaz (Kr, Pr), vt. ka § 55.), karjaisa = kõra-iza (Pr 113 — vt. § 52, vrđl. ka Pr 127) ja karjaema tütređ = kõra-jema tidard (Pr 127), mainitakse ka veel loomade õnneema = luomõđ vonjema (Kr), kes hoidvat loomi, et kõik oleks hästi ja et ei tuleks mingit viga ega haigust loomele (Kr), üldiselt aga karjaema-isa kõigi tütardega on tõrjutud tahaplaanile katoliku pühimuste poolt, kellede nimepäevad moodustavad otsekui karjakasvatuse aabitsa, mille põhjalikku tundmist võib konsitateerida veel tänapäevani (vt. kas või SjWied, LGr LXXIV—LXXVIII) (Samasugune seisukord on Lätis ja Eestiski. Läti mainib ainult P. Einhorn loomadeema (lopu mäte) kõrvu Maarjaga, ühes dainas nimetatakse Maarjat ka piimaemaks (piena mäte):

Armas Maarja, piimaema, anna mulle oma hääd,
las piimakene loomel joosta nagu Maarja allikast.

LD 29181.

Muidu aga esineb igalpool läti rahvaluules “lehmade Maarja”, “hobuste jumalakene”, Laima (nagu liiviski “loomade õnneema”) või igasugu katoliku pühimusi (Šm, LM 37—38). — Eestis karjaisa figureerib teatavasti ainult Kraasnas (Kallas, KrMr 79, 81, vrđl. lhk. 85 “laudajumala.”), mujal valitseb täielikult katoliku terminoloogia (Eisen, EM II.). Iseäranis suureviisiliselt on pühitsetud ja pühitsetakse osalt nüüdki kevadist karja väljalaske päeva, milleks on traditsiooniliselt jüripäev ja mille tõttu on tekkinud isegi kummaline haldjanimetus jüriema = juirikš-āma (*Pr 229 — vt. § 55). Ometi mäletatakse ka veel, kuis vanasti palutud karja väljalaskmisel just nimelt karjaema: “Karjaema, säh, ma annan oma elajad sinu kätte, kaitse ja hoia neid, nii et ma saaksin sügisel puha tervelt kätte” (L). Kuna liivlase karjamaaks on ranniku mets ja võsastik, siis pole ime, et karjahaldjad seginevad metsahaldjatega, veel enam, et metsahaldjate üheks tähtsamaks tegevusalaks ongi just nimelt karja ette hoolitsemine, nagu selgub järgnevast loost kui ka metsahaldjate käsitelust (vt. § 52—53).

KARJAEMA KAKSTEIST TÛTART (S. 14 A)

Karjaema nähtud kord metsas. — Keegi vaeslaps olnud metsas karjas. Lehmad söönd kõik ilusasti koos ja laps uinund magama, ärgand üles, tõstnud pää ja — või sa mõistad —

lehmad söönd ikka veel samas kohas. Und pole enam tulnud, ta magand juba küllalt. Siis ta olnud nii ärkvel ja näind, kuis ümber nende lehmade käind üks pisikene madalavõitu naine, valge rätt pääs, valge suurrätt ümber ja karjavits käes. Niipea kui tahtnud see suurim ajeleja lehm minna — nii nagu vahel on ju selliseid ees ajelevaid lehmi, — kohe naine andnud sellele vitsaga mööda jalgu ja keernud lehma tagasi nii kergesti nagu... Siis see tüdrukukene tõusnud üles, et vaadata, kes see selline on. Aga kohe naine rutand joostes üha metsa poole, haarand maast rohelise sukavaka omale käevarde ja joosnud ära, hüüdnud veel kaks korda: “Mul vaja rutata, mul vaja rutata!”

Metsas karjatand ka teise talu poisikene oma lehmi, ja sellel kadund lehmad ära. Need lehmad tulnuksid nagu selle pisikese plika manu, mõned olnud metsast juba väljaski, olgugi et mõlema karja vahel olnud suur laan. Aga see pisikene võõras naine keernud kõik need lehmad tagasi, ja karjapoisikene öelnud, ta saanuks muidu peksta — tal olnud väga kuri peremees. Pisike naine öelnud: “Ma ju teadsin seda, sellepärast ma ka ruttasin.” — Poisikene nutnud nimelt nii väga, naine siis jutelnud temaga nõnda.

Väikene karjatüdruk pole kõnelnud sellest loost kellelegi, kuid mõtelnud endamisi, et teisel päeval ta ei tohi minna enam sinna kohta, päst tuleb taas see võõras kaitsja. Kuid ometi ta läind samasse niitu ja arutelnud siis: “Aga magama ma nüüd ei heida.” Uni tulnud ent pääle ja tulnud. Küll tüdrukukene mõtelnud ja tahtnud valvata, kust poolt see võõras tuleb, kuid uinund siiski ja lehmad söönd jällegi rahulikult paigal. Tüdruk ärgand taas üles ja luurand üha, kust küll tuleb see karjus. Jah, sääl tulnudki talle manu see pisikene naine säälsamast jõekaldalt, löönd kolm korda vitsaga ja öelnud: “Mis sa mind vahid? ma tean ja näen ju küll, et sa mind luurad. Kui ma ei aidanuks sul karjatada tänavu suvel, siis sinul küll nahka poleks enam luude pääl, saanuksid peremehelt peksta nii et... Kuid sinul on läind tänavu hästi, sest et olen aidand sul karjatada. Mul oli kahju sinust ja eest poisikesest ja paljudest, paljudest muist karj alastest, kelledele olen olnud abiliseks.” See plika küsind siis: “Kust Teie olete?” Ta vastand: “Meie oleme jumalast saadetud avitama pisikesil vaeslastel karjatada metsas lehmi, meie kodu on metsas ja meie oleme karjaema tütreid (Siin jutustaja läks segi: kuna ta enne kõneles ikka karjaemast ainsuses, siis siirdus ta nüüd karjaema tütreile mitmuses (vast küsimise mõjul: kust Teie olete) ja ütles paralleelselt (ka metsaema tütreid, pärast õiendas, et (NB) seesama ju see karjaema olnudki. — Nõnda osutab seegi seik karja ja metsa haldjate ligidast sugulust liivlaste teadvuses.)”

Siis see võõras öelnud karjalapsele, tulgu see talle kaasa vaatama ta kodu. Sääl olnud nii imeilus pisikene tuba sel karjaemal, väga ilus aid ümber, lilli, marju ja õunu. Ta andnud ka plikale neid õunu ja seletand, taati-memme ei olevat kodus, tuppä ta ei tohtivat plikat viia. Neid olevat kaksteist õde, karjaema tütreid. Muud tööd neil polevat teha, kui aga aidata vaeslastel lehmi karjatada — neid olevat kuus õde, kuna teised kuus ajavat taas haigusi karjalaste mant ära ja saatvat minema kõik õnnetused, — kui paljusid ei söönuks muidu ussid ära või kiskund igasugu linnud, kuid taevataat saatnuvat neid valvama ja toovat neile puha kätte, mis elamiseks vaja, toitu kui ka riideid. Pisikene karjatüdruk

palund, et teda ka sinna võetaks, kuid see vastand, et ta omast pääst ei teadvat ütelda, nad arutavat seda läbi.

Siis karjaplika tulnud oma karja manu tagasi. Lehmad selle aja magand ilusasti maas. Tüdruk andnud perenaisele ka ühe neist õuntest, ja perenaine öelnud, nii magusat õuna ta ei söönuvat veel eluilmas... “Noh, ja nüüd vaat ei tea enam edasi, kuis säääl siis pärast on olnud.” — Pr 127.

KARJA TRIIN KARISTAB HALBU KARJUSEID (S. 14 B)

Karjaemast jutustaja kuulnuvat natuke jah küll. — Kord olnud metsas karjas ühel pere-mehel plika, teisel poisikene. Nii nad hulland säääl kahekesi, nagu need noored vaat ikka on — vallatelevad ja jandavad. Säääl olnud pähkklaid kah, noh nemad läind “pähklaisse”. Lehmad söönd kogu aja väga ilusasti paigal nii et... Ja kuna need lehmad söönd nüüd nõnda paigal, siis need karjused heitnud raasukeseks magamagi... Säääl aga keegi nõnda kibedasti “raband” s.t. virutand neil vitsaga mööda tagumikku, et nad ärgand silmapilk. — Olnud selline vanaldane naine, seisnud nende man, kui nad ärgand, ja öelnud: “Ah mina pean olema teil karjuseks kogu päeva! Mina pean minema muidki karjuseid vaatama, — mitte üht karja pole metsas, mida ma ei peaks nägema. Minu nimi on karja Triin.” Ning mi suured olnud temal need hambad ja küüned, et neil kahel lapsel olnud nõnda suur hirm, et nad joosnud ilma loometa koju. — Niipalju siis jutustaja teadvat karjaemast. — Pr 175.

51. Liivi poiste suvise argielu romantiliseks vahehetkeks on öine õitsielu tukkuvus laanes leegitseva õitsitule ümber. Säääl on jutustet ja säääl on juhtund kummalisi asju. Isegi oma erilisi haldjaid teatakse olevat salapärasel õitsil — õitsiema = piegil'-jema (Pr < lt pieguļa ‘die Nachthütung, der Beischlaf’, Ulm) ja õitsiisa või -taat = piegil'-iza ~ -töt'i (Pr) oma poegega (Ka lätlased laulavad õitsist kui mingist personifitseeritud olevusest (LD 30091—30094, 30162) ja tunnevad A. Bielenisteini järele õitsiema (pieguļas mäte — vt. Šm, LM 41), (kuna LP mainib õitsiliste ema (pieguļnieku mäte — vt. LP VII 313—318), paaris dairtas esineb ka veel hobuste ema (zirgu mäte — LD 29946, 32499), mis võrdub hobuste Laimale (LD 32501, 32632 — vt. Šm, LM 41).). Nende tegevusest jutustetakse järgmist.

ÕITSITAATI-EMA HOOLITSEVAD ÕITSILISTE ETTE (S. 14 C)

Kord kevadel õitsilised magand tule veeres Undžõb-niidus (Pr). Ja nüüd ühel nendest — see olnud kõige pisem — suur “hame” s.t. kuub vajund päält ära. Keegi teine taas olnud veel ärkvel ja näind, kuis — ei tea kust tekkind — selline väheldane naine laotand poisikesele kuue jälle ilusasti pääle ja nagu sellise rohelise teki kah veel laotand üle. See teine õitsiline pole öelnud sõnakestki, vaid piilund tasa. Aga koidikul kui kõik ärgand üles, et ratsutada

koju, siis ta jutustand, mida ta näind. Ja see pisikene poiss ise seletand, hommikupoole ööd tal olnud nii soe, et ta olnud ärgates higine.

Nad ratsutand koju ja kõnelnud, mis nendega juhtund sel ööl metsas. Siis vanaisa ütelnud, et see olnud siis ju see õitsiema, see alati olevat säääl juures; kui tema vanasti käind õitsil, siis juhtund kah midagi sellist. Ja vanaisa jutustand siis oma loo. — Nemad taas mängind tule veeres kaarte, olnud veel eha aegu õhtul, et võind näha. Säääl tulnud nende manu mees kahe poisijõmpsigaga ja öelnud: “Või teie häbematud mängite siin kaarte, kuna mina pidin oma poegega päästma teie varssu, hundid kiskunuksid teil need mõlemad varsad ära!” Siis õitsilised joosnud vaatama. — Jah, hundid olnud säälsamas, kuid pole saand varssele midagi teha. See mees öelnud: “Kuid nüüd kui teie tulete õhtul taas õitsile, siis tooge mulle napsi.” õitsilised küsind, kust neid saaks siis kätte, kuhu panna, et napsi saab kindlasti, — ise olnud teised rõõmsad veel. Siis ta vastand: “Teie meid üles juba ei otsi, küll ma otsin teid üles. Kus teie olete, sinna tulen ka mina.”

Poisikesed läind häämeel el koju ja jutustand, kuis olnud, et nüüd on õhtul napsi vaja. Noh, siis nad päeval muretsend ja viind palju napsi. Vanainimesed öelnud, see olevat vaat õitsilisel see taat, vanasti säääl laanes hundid murdnuvat maha ühe poisikese, kes olnud õitsil, — küllap see ise olevatki, küllap ta kasvand vahepääl suureks meheks, õhtul viidud siis napsi, üks perenaine küpsetand sooja leiba ja siis viidud piirak kah veel. Ning vanad õpetand: kui ka kedagi ei tule, jäetagu annid sinna tule veerde. Aga niipea kui õitsilised hakand sööma õhtust, kohe nad olnudki säääl — mees ja kaks poisikest ja väheldane või selline keskmine naine. Ja siis see mees joond viina, söönd leiba ja öelnud, nüüd tal olevat taas hoogu hunttega tapelda ja rebida nad lõhki. Pärast seda nemad läind taas minema oma teed. Aga sellest ajast pääle pandud alati kevadel esimest korda õitsil olles midagi anniks tule veerde — olgu siis leiba või klaasiga viina — kui aga midagi oleks mis tahte. Nõnda tehtud veel jutustaja enda nooruspäevil ja tehakse — mine tea — vast nüüdki veel. — Pr 238.